

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ.

ΗΘΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ.

§ 1. Ἐάν δέ νῦν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν ἠθικὸν καὶ πνευματικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, βλέπομεν ὅτι ἐκείνη ἡ εὐνοϊκὴ ἐπίδρασις, ἣν ἡ ἐξαιρετος καὶ προνομιοῦχος γεωγραφικὴ θέσις καὶ διάπλασις τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, ὡς καὶ τὸ κλίμα αὐτὸ ἔσχον ἐπὶ τῶν φυσικῶν προϊόντων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐξωτερικῶν πλεονεκτημάτων τῶν κατοίκων αὐτῆς, — αὕτη, λέγομεν, ἡ ἐπίδρασις ἐξεδηλώθη ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἰσχυρότερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον ἐν τοῖς ἠθικοῖς καὶ πνευματικοῖς προτερήμασι τοῦ βίου αὐτῶν. Καὶ ἐλάβομεν μὲν ἀφοριστὴν καὶ ἀνωτέρω ὅπως ψύσωμεν ἀκροθιγῶς τούτου τοῦ ζητήματος διὰ τὴν στενὴν σχέσιν καὶ ἰσχυρὰν ἀλληλεπίδρασιν τῶν φυσικῶν ἰδιοτήτων τῆς χώρας πρὸς τὰ ἠθικὰ ἀποτελέσματα τὰ παρατηρούμενα παρὰ τοῖς Ἕλλησι καθ' ὃν κατοίκους αὐτῆς. Νῦν δὲ γενικῶς παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ἠθικὸς βίος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους διέπρεψεν ἀείποτε καὶ ἀδιαλείπτως ἐπηνέθη ὑπ' ἀρχαίων καὶ νεωτέρων φιλοσόφων καὶ ἠθολόγων, καὶ διηνεκῶς δοξάζεται ἐπὶ τούτῳ, ὅτι κρηπίς καὶ θεμέλιον αὐτοῦ ἦν ἡ αὐτὴ ἐκείνη προμνησθεῖσα μεσότης μεταξὺ τραχύτητος καὶ χαυνότητος, ἐνδείας καὶ τρυφῆς, ὀρμῆς ἀκαθέκτου καὶ ἀδαμάστου καὶ ἡμερότητος πειθηνίου, εὐτυχές καὶ ἐπίζηλον πλεονέκτημα, πηγάζον κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἐκ τῆς μεσότητος τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς χώρας καὶ τοῦ κλίματος

αὐτῆς. «Τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὡσπερ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει» (τούτέστι καὶ τοῦ θυμοῦ ἢ θυμοειδοῦς καὶ γενναιοψύχου τῶν ἀρκτῶν ἀτέχνων τῆς Εὐρώπης ἐθνῶν καὶ τῆς διανοητικότητος καὶ ἐμπειροτεχνίας τῶν ἀθύμων καὶ χάνων ἀσιατικῶν λαῶν), «καὶ γὰρ ἐνθυμον καὶ διανοητικόν ἐστὶ διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον (Πολιτ. Ζ, 6). Ὡστε τῷ ὄντι ἐπαληθεύει καὶ ἡ λῖαν ἐμφαντικὴ περὶ τούτου ἔκφρασις τοῦ Φίλωνος· «ἀτεχνῶς ἡ Ἑλλάς μόνη ἐστὶν ἀνθρώπων γενέτειρα, οὐράνιον φυτὸν καὶ θαυμάσιον σπέρμα, γεννῶν βεβαίαν καὶ ἀληθινὴν νοημοσύνην· αἴτιον δὲ ὁ λεπτὸς καὶ ἀραιὸς αἴρ, ᾧ ἡ διάνοια ὀξύνεσθαι φιλεῖ». *)

§ 2. Ὡσαύτως ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ φυσικὰ μειονεκτήματα τῆς ἑλληνικῆς χώρας καὶ αἱ ἐντεῦθεν προερχόμεναι δυσχέρειαι περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐσωτερικοῦ πλούτου τῶν προϊόντων καὶ τῆς ἐνδοθεν προσγινομένης εὐημερίας τῶν κατοίκων, συνετέλουν ὅπως ἐπιτείνωσι καὶ αὐξήσωσι τὴν ἰσχὺν τῶν ἐμφύτων ἠθικῶν προτερημάτων αὐτοῦ καὶ τὸ δραστήριον, ἐνεργητικὸν καὶ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα αὐτοῦ, ὡς καὶ τὴν ἐφ' ἑαυτῷ πεποίθησιν καὶ τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ἀξίας καὶ ὑπεροχῆς πρὸ πάντων τῶν ἄλλων ἐθνῶν· διὸ καὶ ἀπὸ μὲν τῆς σκηνηῆς ἤκουεν ὁ εἰς τὸ θέατρον σμηνηδὸν συρρέων ἄττικὸς λαὸς ὡς τι φιλοσοφικὸν ἀπόφθεγμα τὸ τοῦ Μενάνδρου «τὰ κακῶς τρέφοντα χωρὶα ἀνδρείους ποιεῖ»· ὁ δὲ πατὴρ τῆς ἱστορίας Ἡρόδοτος γενικώτερον καὶ φιλοσοφικώτερον παρετήρει ἔκπαλαι ὅτι «τῇ Ἑλλάδι πενίη αἰεὶ κοτε σύντροφός ἐστι, ἀρετὴ δὲ ἐπακτός ἐστι, ἀπὸ τε σοφίης κατεργασμένη καὶ νόμου ἰσχυροῦ, τῇ διαχρεομένη ἢ Ἑλλάς τὴν τε πενίην ἀπαμύνεται καὶ τὴν δεσποσύνην» (Ζ', 102). Γνωστὴ ἐπίσης καὶ ἡ δικαία ἔπαρσις τῶν Ἀττικῶν ἐπὶ τῇ εἰς ἀνδρας εὐφορίᾳ τῆς χώρας αὐτῶν, εὐφορίᾳ ἀναπληρούσῃ τὴν ἄλλην πενίαν τῆς χώρας· «Τραχεῖα, ἀλλ' ἀγαθὴ κουροτρόφος»

*) Sine mendacio Hellas sola hominum propagatrix est, planta caelestis et germen admirabile certam veramque intelligentiam procreans; in causa autem est subtilis rarusque aer, quo mens acui consuevit etc.

λέγει ὁ Ὀδυσσεὺς περὶ Ἰθάκης, καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος καταλλήλως ἀρμόζει καὶ εἰς σύμπασαν σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα· διὸ καὶ ἡ χώρα τῆς Ἑλλάδος δι' αὐτὸ τοῦτο μᾶλλον ἠδύνατο χαρακτηρίζεσθαι διὰ τοῦ ὁμηρικοῦ ἐπιθέτου βουτιάνειρα καὶ ἀνδροτρόφος, ἢ διὰ τὴν εὐφορίαν καὶ τὸν πλοῦτον τῶν προϊόντων αὐτῆς.

§ 3. Δυσκόλως ὅμως δυνάμεθα διακρίνειν, πόσα καὶ τίνα ἐκ τῶν ἠθικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους προτερημάτων ἐφείλομεν ἀπενέμειν ταῖς περιστάσει μόναις καὶ τῇ συγκυρίᾳ τῆς γεωγραφικῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, καὶ πόσα τῇ ἐμφύτῳ καὶ ἀρχικῇ διαθέσει τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς ἰδιοσυγκρασίας αὐτοῦ, ὡς αἰείποτε δυσεύρετός ἐστι τοιαύτη διάκρισις καὶ ἐν παντὶ ἀνθρώπινῳ μεγαλείῳ. Βεβαίωτατον ὅμως ὅτι καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ ἐσωτερικὴ φύσις καὶ τὰ ψυχικὰ καὶ ἠθικὰ προτερήματα τοῦ Ἑλλήνος συνεφώνουν πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ καὶ σωματικὰ αὐτοῦ προτερήματα μετὰ τῆς αὐτῆς ἀρμονίας τῆς παρατηρουμένης ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις καὶ πάσαις ταῖς ἐπιχειρήσεσιν αὐτοῦ καὶ ἀποτελούσης τὸν θεμελιώδη νόμον συμπάσης τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἐκ τούτων ἀρκούντως κατανοεῖται καὶ ἡ πραγματικὴ ἀξία καὶ ἔννοια τῆς αὐτόχρημα χαρακτηριστικῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκφράσεως «καλὸς κάγαθός». Ὡς χαρακτηριστικαὶ δὲ ιδιότητες τοῦ πνευματικοῦ κληρονομήματος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μερικώτερον ἀναφέρονται συγχρότατα ἐν αὐτῇ τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἐξοχωτέρων φιλοσόφων ὀξὺ ἀντιληπτικὸν (ἢ παρὰ Πλάτωνι εὐφυΐα, δύναμις τοῦ ὀξέως καὶ ῥαδίως μανθάνειν), φιλομάθεια καὶ μνήμη ἰσχυρὰ καὶ στεγανή, ἀναφερόμενα ῥητῶς ὡς οὐσιώδη καὶ ἀπαραίτητα συστατικὰ ἀγαθῆς φύσεως· τὴν φιλομάθειαν μάλιστα ὁ Πλάτων εὕρισκει ὅτι ἔχει κατ' ἐξοχὴν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος «τὸ φιλομαθές» (λέγει Πολ. Δ', σελ. 435) «περὶ τὸν παρ' ἡμῖν μάλιστα ἂν τις αἰτιάσαιτο τόπον». Ἀλλὰ πρὸς τούτοις τοῖς καθαρῶς διανοητικοῖς προτερήμασι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐκ φύσεως προσέλαβε καὶ ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν τὸ πολύτιμον δῶρον τῆς μετριότητος καὶ τῆς αὐτόχρημα ἑλληνικῆς ἀρετῆς, τῆς σωφροσύνης. Ἡ σωφροσύνη ἐπικρατεῖ ἐν πάσαις ταῖς φάσεσι καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐνεργείαις τοῦ βίου αὐ-

τοῦ, ἀρχομένη ἀπὸ τῶν στοιχείων τῆς ἀνατροφῆς καὶ ἀγωγῆς αὐτοῦ καὶ προχωροῦσα καὶ διήκουσα μέχρι τῆς ὑπερτάτης ἀναπτύξεως αὐτοῦ ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ καὶ τῇ πολιτικῇ ἐλευθερίᾳ, κολάζει τὰς ἐν πάσαις ταῖς σχέσεσιν, ἰδιωτικαῖς τε καὶ δημοσίαις, παρεκτροπὰς τῆς ἀυθαιρεσίας καὶ ὕβρεως καὶ τῆς μεγάλης ζωηρότητος τοῦ Ἑλλήνου, καὶ κρίνεται παρ' αὐτοῖς πλεονέκτημα τόσῳ μᾶλλον ἀνεκτίμητον, ὅσῳ μείζων ἦν ἡ ζωηρότης αὐτῶν. Ταύτης τῆς σωφροσύνης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἧς ἐγκώμια καὶ ἐκφράσεις ἀπαντᾷ τις σχεδὸν κατὰ πᾶσαν σελίδα τῶν συγγραμμάτων τῆς ἀρχαιότητος, ἦν χαρακτηρίζουσιν ἰδίως αἱ δύο ῥηματικαὶ ἐκφράσεις σωφρονεῖν καὶ σωφρονίζεῖν, ἡ μὲν ἐν γρήσει ἐπὶ τοῦ ἐν πάσῃ διανοίᾳ καὶ ἐν πάσῃ ἐπιχειρήσει φρονίμως καὶ μετὰ μέτρου ἐνεργεῖν καὶ δυναμένη ἐκφρασθῆναι καταλλήλως διὰ τοῦ παρά τοῖς Γάλλοις bon sens, ἡ δὲ ἐπὶ τῆς διὰ σωματικῆς τιμωρίας περιστολῆς καὶ κολάσεως καὶ ἐπαναγωγῆς τοῦ ὑπερβάντος τὸ μέτρον ἐντὸς τῶν ὀρίων καὶ δυναμένη δεόντως ἀποδοθῆναι διὰ τοῦ παρά τοῖς Γερμανοῖς züchtigen, — καθ' ἣν ἐπὶ τέλους ρυθμίζονται πᾶσαι καὶ αὐταὶ αἱ ἐλάχισται πράξεις παντός Ἑλλήνου μάλιστα νεανίου τὴν ἡλικίαν, — ταύτης λέγομεν τῆς σωφροσύνης ἀμυδρὰν μόνον ἰδέαν δύνανται ἔχειν οἱ διὰ τινος ἄλλου μέτρου, οἷον δι' ἀκαίρου παρόρησίας ἢ αὐθαδείας καὶ ἰσχυρογνωμοσύνης κρίνοντες τὸ ὀρθὸν καὶ ἀνεπίληπτον τῆς διαγωγῆς τῶν ἀνθρώπων· διότι ἴσως κατὰ τούτους ἡ παραδειγματικὴ ἐκείνη αἰδῶς καὶ ἠθικὴ δειλία καὶ ἀτολμία, τὸ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους σέβας, ἡ ἀποφυγὴ μεγάλης καὶ γεγωνυίας φωνῆς κατὰ τὴν ὀμιλίαν, ὡς καὶ ἡ τῆς μεγάλης ταχύτητος περὶ τὸ βάδισμα, τοῦ γέλωτος, τῶν κινήσεων τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ σώματος, ἐκ φόβου μὴ προσκρούσωσιν εἰς τὰ χρηστὰ ἥθη, ἡ μείζων γρήσις τῆς σιωπῆς, — νομίζονται περιορισμὸς πνεύματος καὶ ἔλλειψις ἐλευθερίου ἀγωγῆς. Οὐχὶ δὲ μόνη ἡ ἐλληνικὴ νεότης ὑπέκυπτεν εἰς ταύτας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σωφροσύνης, τῆς συνωνύμου τῇ χρηστοθηρίᾳ· τοιαύτη σωφροσύνη, τοιαύτη κοσμιότης καὶ μετριότης ἀπητεῖτο καὶ παρά τῶν συμβούλων τοῦ δήμου, τῶν ἀπὸ τοῦ βήματος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀγορευόντων δημαγωγῶν, τῶν αὐτά-

χρημα ἡγεμόνων καὶ διευθυντῶν τῶν ἀποφάσεων τοῦ δήμου, καὶ παρὰ τῶν ἐν δικαστηρίοις κατηγορούντων ἢ συνηγορούντων ῥητόρων· διότι οἱ τοιοῦτοι γνωστὸν ὅτι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ἀναλόγως τῆς ἡλικίας ὤφειλον ἀναβαίνειν ἐπὶ τὸ βῆμα καὶ ἐκεῖθεν ἀγορεύειν ἀνευ θορύβου καὶ ταραχῆς καὶ ἀλλοίας περὶ τὰ σχήματα καὶ τὰς κινήσεις ἀκοσμίας. Τῆς αὐτῆς ταύτης μετριότητος ἢ, κατὰ Πλάτωνα εἰπεῖν, ἐμμετρίας, ἣν μόνον ἀπλοῦν Ἰνδαλμα τὸ κάλλος τῶν προϊόντων τῆς ἐλληνικῆς καλλιτεχνίας καὶ ποιήσεως.

§ 4. Ὅτι δὲ ἀγαθότης καὶ ἠθικὴ καλλονὴ εἶχε παρὰ τοῖς Ἕλλησι μεγίστην σχέσιν πρὸς τὴν τεχνικὴν καλλονὴν καὶ μεγίστην ἐπ' αὐτῆς ἐπίδρασιν, ὡς καὶ τὰν ἀπαλιν, τοῦτο τρανότατα μαρτυροῦσιν αἱ μέχρι τοῦ θαυμαστοῦ χωροῦσαι ἐπιδράσεις τῆς μουσικῆς ἐπὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἠθους τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἡ μεγάλη σπουδαιότης καὶ ὑψηλὴ σημασία, ἣς ἔλαχεν αὕτη ἐν τῇ παιδείᾳ τῶν νεωτέρων, ἀποτελοῦσα μίαν τῶν κυριωτάτων ἐνασχολήσεων αὐτῶν, καὶ ἐν παντὶ τῷ δημοσίῳ βίῳ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ μουσικὴ ἦν ἀσχολία, οὐχὶ χάριν παιδείας μόνης γινόμενη, ἀλλὰ μᾶλλον διαπλαστικὴ τῶν ἠθῶν καὶ καταπραῦντικὴ τῶν παθῶν· ἡ αὐτὴ προσελήφθη ἐν ταῖς πολιτείαις τῆς Κρήτης καὶ Σπάρτης ὡς ἀναγκαῖον ἀνατροφῆς πολιτικῆς καὶ εὐνομίας στοιχεῖον καὶ χρησιμωτάτη βοηθὸς πρὸς ταῦτα, προγυμνάζουσα καὶ συντηροῦσα τὰς πρὸς τὴν εὐρυθμίαν καὶ εὐνομίαν διαθέσεις τῶν πολιτῶν ἐν εἰρήνῃ, καὶ πρὸς τὸν τῆς πατρίδος ἔρωτα καὶ ἐνθουσιασμόν ἐν πολέμῳ. Τὴν αὐτὴν ἀναγνωριζομένην καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σωτήριον ἐπίδρασιν τῆς μουσικῆς κατὰ τὴν πράῦσιν καὶ κατεύνασιν τῶν παθῶν δεικνύουσιν ἡμῖν καὶ τὰ παραδείγματα τοῦ Κλεινίσου, ὃς μέλλων παραφέρεσθαι εἰς ὄργην, ἐκίθαριζεν ἐπίτηδες, λέγων ὅτι «πραῦνομαι», καὶ τοῦ Ἀχιλλέως, ὃς ἦδε πρὸς τὴν κιθάραν τὰ κλέα τῶν ἡρώων κατὰ τὴν μῆνιν αὐτοῦ. Πόσῃν δὲ μεταβολὴν ἐπέφερεν ἡ ἀκρόασις τῶν μουσικῶν μελῶν εἰς τὰς ἐλληνικὰς ψυχὰς, ὡς καὶ πόσον ἐπράϋνε καὶ ἐξημέρου τὸ τραχὺ καὶ ἀτέραμνον τῆς φύσεως τῶν τέως ἀπολιτεύτων, διδάσκει πρὸ πάντων τὸ παράδειγμα τῶν ἄλλως ἀγροί-

κων καὶ αὐστηρῶν κατὰ τὸν βίον Ἀρκάδων, οἱ, συνιδόντες τὴν σωτήριον ἐπενέργειαν αὐτῆς, παρέλαβον τὴν μουσικὴν καθ' ὅλας τὰς φάσεις τῆς πολιτείας αὐτῶν καὶ μάλιστα ἐπὶ τσοῦτον, ὥστε τὸ μὲν ἀρνεῖσθαι ὅτι ἀγνοοῦσί τι ἐκ τῶν ἄλλων μαθημάτων οὐδαμῶς ἐνομιζέτο παρ' αὐτοῖς αἰσχρὸν, ἀλλ' ἐνομιζέτο ἐπονείδιστον τὸ μὴ ἄδειν, ἔτι δὲ καὶ ἡ ἀντίθεσις, ἣν παρεῖχον μόνοι ἐκ τῶν Ἀρκάδων οἱ Κυναιθεῖς, ἀποθηριωθέντες ἔνεκα τῆς ὀλιγωρίας τῆς μουσικῆς καὶ ἐκτραχηλισθέντες εἰς μέγιστα ἀσεβήματα καὶ ἀνοσιουργήματα. Διό λῖαν εὐλογος ἦν ἡ μέριμνα, ἣν ἐπεδείκνυον οἱ Ἕλληνες περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν διαφόρων ρυθμῶν τῆς μουσικῆς καὶ τῶν διαφόρων μελικῶν νόμων ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ τῷ δημοσίῳ βίῳ διὰ τὴν καὶ ἀλλαχόθεν γνωστὴν διαφορὰν τούτων τῶν νόμων καὶ ἁρμονιῶν ἐπὶ τὸ συντονώτερον καὶ ἀνδρικότερον, ἢ ἐπὶ τὸ χαυνότερον καὶ μαλθακώτερον. Ὁ δὲ Πλάτων στενωῶς συνδέει τὴν περὶ τοὺς μουσικοὺς νόμους καινοτομίαν μετὰ τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν καὶ νεωτερισμῶν, καὶ ἀποτρέπει ἀπὸ τῶν τοιούτων περὶ τὴν μουσικὴν μεταβολῶν, λέγων, «εὐλαβητέον μεταβάλλειν καινὸν εἶδος μουσικῆς, ὡς ἐν ὄλῳ κινδυνεύοντα· οὐδαμοῦ γὰρ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἀνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων» (Πολ. Δ, σελ. 424). Καὶ ἄλλως δὲ πολλαχῶς ὁ Πλάτων πειρᾶται ἀποδείξαι τὴν ἐξημερωτικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν δύναμιν τῆς μουσικῆς, ὡς καὶ τὴν παιδαγωγικὴν αὐτῆς σημασίαν, ἣν μόλις καὶ κατὰ μικρὸν βαθμὸν ἤρξαντο παραδέχεσθαι τὰ νεώτερα ἔθνη. Ἐν Πολιτείᾳ (Γ', 401 Δ.) λέγει· «τούτων ἔνεκα κυριωτάτη ἐν μουσικῇ τροφή, ὅτι μάλιστα καταδύεται εἰς τὸ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ὃ τε ρυθμὸς καὶ ἁρμονία, καὶ ἐρῶμενέστατα ἄπτεται αὐτῆς φέροντα τὴν εὐσχημοσύνην, καὶ ποιεῖ εὐσχήμονα, ἐάν τις ὀρθῶς τραφῇ, εἰ δὲ μή, τοῦναντίον». Ταύτην τὴν γνώμην τοῦ Πλάτωνος παραδέχεται καὶ ὁ Κικέρων *).

Ὡσαύτως τὴν ἐπ' ἀμφοτέρα δύναμιν

*) „Assentior Platoni, nihil tam facile in animos teneros atque molles influere, quam varios canendi sonos; quorum vix dici potest quanta sit vis in utramque partem. Namque et incitat languentes et languefacit excitatos, et tum remittit animos, tum contrahit“. (Legg. II, 15).

τῆς μουσικῆς καταδεικνύει καὶ ἔνθα λέγει (Πολ. Γ', σ. 411 α. β.)· «ὅταν μὲν τις μουσικῇ παρέχῃ καταυλεῖν καὶ καταχεῖν τῆς ψυχῆς διὰ τῶν ὠτων, ὡσπερ διὰ χώνης, ἄς νῦν δὴ ἡμεῖς ἐλέγομεν, τὰς γλυκείας τε καὶ μαλακὰς καὶ ὀρηνώδεις ἀρμονίας, καὶ μινυρίζων τε καὶ γεγανωμένος ὑπὸ τῆς ὠδῆς διατελῆ τὸν βίον ὅλον, οὗτος, τὸ μὲν πρῶτον, εἴ τι θυμοειδὲς εἶχεν, ὡσπερ σίδηρον ἐμάλαξε καὶ χρήσιμον ἐξ ἀχρήστου καὶ σκληροῦ ἐποίησεν· ὅταν δ' ἐπέχων μὴ ἀνῆ, ἀλλὰ κηλῆ, τὸ μετὰ τοῦτο ἤδη τήκει καὶ λείβει, ἕως ἂν ἐκτῆξῃ τὸν θυμόν, καὶ ἐκτέμῃ ὡσπερ νεῦρα ἐκ τῆς ψυχῆς, καὶ ποιήσῃ μαλθακὸν αἰχμητήν... καὶ εἰ μὲν γε ἐξ ἀρχῆς φύσει ἄθυμον λάβῃ, ταχὺ τοῦτο διεπράξατο· εἰ δὲ θυμοειδῆ, ἀσθενῆ ποιήσας τὸν θυμόν δξύρροπον ἀπειργάσατο, ἀπὸ σμικρῶν ταχὺ ἐρεθιζόμενόν τε καὶ κατασβεννύμενον ἀκράχοιοι*) οὖν καὶ ὀργίλοι ἀντὶ θυμοειδοῦς γεγέννηται, δυσκολίας ἐμπλεῖ». Καὶ ἐν Τιμαίῳ (σ. 47, δ.) «ὅσον μουσικῆς φωνῆς χρήσιμον πρὸς ἀκοήν ἕνεκα ἀρμονίας ἐστὶ δοθέν· ἡ δὲ ἀρμονία, ξυγγενεῖς ἔχουσα φωνὰς ταῖς ἐν ἡμῖν τῆς ψυχῆς περιόδοις, τῷ μετὰ νοῦν προσχρωμένῳ Μούσαις οὐκ ἐφ' ἡδονὴν ἀλογον, καθάπερ νῦν, εἶναι δοκεῖ χρήσιμος, ἀλλ' ἐπὶ τὴν γεγονυῖαν ἐν ἡμῖν ἀνάρμοστον ψυχῆς περίοδον εἰς κατακόσμησιν καὶ συμφωνίαν ἑαυτῇ ζύμμαχος ὑπὸ Μουσῶν δέδοται· καὶ ῥυθμὸς αὐτὸς διὰ τὴν ἀμετρον ἐν ἡμῖν καὶ χαρίτων ἐπιδεᾶ γιγνομένην ἐν τοῖς πλείστοις ἕξιν ἐπίκουρος ἐπὶ ταῦτά ὑπὸ τῶν αὐτῶν (θεῶν) ἐδόθη». Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς ἀνεγνωρισμένης σωτηρίου ἐπιδράσεως τῆς μουσικῆς εἰς τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων.

§ 5. Ἀλλὰ καὶ κατὰ πᾶσαν ἄλλην ἔποψιν ὁ Ἕλληνας ἡσθάνετο ἑαυτὸν προσφυῆ καὶ πνευματικῶς διατεθειμένον πρὸς πᾶν, εἴ τι καλὸν καὶ μέγα, πρὸς τὴν μετ' εὐτελείας φιλοκαλίαν καὶ τὴν ἀνευ μαλακίας φιλοσοφίαν, κατὰ τὸν ὑπὸ Θεουκιδίδου χαρακτηρισμὸν τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἐτέρποντο καὶ ἐπ' ἐκείνοις τοῖς πράγμασι, ὧν ἄλλα ἔθνη, ὡς τὸ πρακτικὸν Ῥωμαϊκὸν ἔθνος, κατεφρόνουσαν,

*) Οὕτω γράφεται ἐν ἄλλοις τὸ κοινῆς γραφόμενον ἀκράχοιοι.

οἷον ἐπὶ ταῖς ὠραίαις τέχναις καὶ μάλιστα ἐπὶ τῇ ὀρχηστικῇ καὶ γυμναστικῇ. Ἐπίσης δὲ Ἕλληνας διήνοιγε προθυμότατα τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ πρὸς πάσας τὰς ἠθικὰς ὁρμὰς καὶ πρὸς πάντα τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα, οἷον τὰ τῆς φιλίας, εὐσεβείας, εὐγνωμοσύνης, φιλοστοργίας κ. τ. τ. Ἰδίως κατὰ τὴν φιλίαν παρ' Ἑλλησιν ἀνεφάνησαν τὰ περίφημα καὶ παροιμιώδη γενόμενα ζεύγη φίλων τὰ μέχρις Ἰδανικῆς σχεδὸν τελειότητος προαγαγόντα τὴν ἰδέαν καὶ ἀρετὴν τῆς φιλίας, Ὀρέστης καὶ Πυλάδης, Ἀχιλλεὺς καὶ Πάτροκλος, Θησεὺς καὶ Πειρίθους, ἵνα παραλίπωμεν ἄλλα φίλων ζεύγη, τὴν αὐτὴν σχεδὸν παγκόσμιον φήμην κτησάμενα· ὥστε ὀρθῶς καὶ τις τῶν νεωτέρων, ὁ περὶ βίου τῶν Ἑλλήνων συγγραφεὺς Ἄγγλος St.-John, λέγει ὅτι «οὐδενὸς τόπου ἢ ἱστορίας καὶ αἱ παραδόσεις παρέχουσι τόσον ἀφθονὰ παραδείγματα ταύτης τῆς ἀρετῆς τῆς φιλίας ὡς ἡ τῆς Ἑλλάδος ἱστορία». Κατὰ δὲ τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσέβειαν γνωστὴ ἐστὶν ἡ ὑποταγὴ καὶ εὐπειθεῖα τοῦ Ἕλληνος εἰς τὰς θείας βουλὰς, ὡς καὶ ἡ ἐν παντὶ ἔργῳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐλαχίστῃ ἐπιχειρήσει τοῦ βίου αὐτοῦ ἐπίκλησις τῆς θείας βοηθείας, ὡς καὶ ἡ διὰ θυσιῶν ἐπιζητούμενη εὐμένεια τοῦ θεοῦ καὶ παρὰ τῶν θεῶν πρόγνωσις τοῦ μέλλοντος. Καὶ αὕτη δὲ ἡ εὐκολία καὶ κουφότης, μεθ' ἧς συνεκινεῖτο, καὶ αὐτὰ τὰ δάκρυα, ἃ οὐδαμῶς ἐθεώρει ἀνάξια ἀνδρὸς καὶ ἀποδίδων καὶ τοῖς γενναϊοτάτοις ἥρωσιν, οἷον τῷ Ἀχιλλεῖ, ἐξελάμβανεν ὡς σημεῖον εὐγενοῦς ψυχῆς καὶ τρυφερᾶς καὶ ἀγαθῆς καρδίας, καὶ ταῦτα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ παροιμιῶδες χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρὸς κατήντησε τὸ δακρυῶροειν («ἀγαθοὶ δ' ἀριδάκρυες ἄνδρες»*), — καὶ αὗται, λέγομεν, αἱ κατὰ σημερινὰς ἰδέας φαινόμεναι ἀδυναμίαι τοῦ Ἕλληνος, συνδυαζόμεναι μετ' ἐκείνων τῶν ἠθικῶν προτερημάτων ἀποδεικνύουσι μόνον πρὸς τοῖς ἄλλοις πειστηρίοις

*) «Ἰάντας τοὺς ἥρωας ἀπλότητος χάριν εὐχερῶς ἐπὶ τὰ δάκρυα ἄγει (Ὀμηρος), Ἀγαμέμνονα, Πάτροκλον, Ὀδυσσεύα». Σχολ. εἰς Ὀμηρ. Ἰλ. Τ. 5. Καὶ ὁ Εὐριπίδης ταῦτα ὑπαινίττεται ἔνθα λέγει (Ἐλεν. 950) «καίτοι λέγουσιν ὡς πρὸς ἀνδρὸς εὐγενοῦς ἐν ξυμφοραῖσι δάκρυ ἀπ' ὀφθαλμῶν βαλεῖν», καὶ Ἰούς ἀποσπ. 16. «ἀμουσία τοι μηδ' ἐπ' οἰκτροῖσιν δάκρυ στάζειν ἀπ' ὄσσειν».

τὴν τρυφεράν καὶ εὐσυγκίνητον φύσιν καὶ διορνάνωσιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ τὴν ιδιοσυγκρασίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου αὐτοῦ.

§ 6. Ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι τὸ μέτρον τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνος κατ' οὐδέν σχεδὸν ἦν ὑψηλότερον τοῦ τῶν καθαρῶς ἀνθρωπίνων δυνάμεων· διὸ πᾶν, ὅ τι ἐθαύμαζεν ἢ ἐπρέσβευεν, ἔπρεπεν εἶναι πρῶτον περιβεβλημένον ἀνθρωπίνας μορφᾶς καὶ ἀναλογίας, ὡς ἰδίως παρατηρεῖται τοῦτο ἐπὶ τῶν φαινομένων τῆς περιστοιχούσης αὐτὸν φύσεως καὶ τῶν δυνάμεων αὐτῆς· διὸ καὶ ἡ βᾶσις τοῦ θρησκευματος αὐτοῦ ἐστὶν ἡ δι' ἀνθρωπίνων ὄντων συμβολικὴ καὶ ἀλληγορικὴ παράστασις τῶν διαφορῶν φυσικῶν φαινομένων· διὸ καὶ τοὺς θεοὺς αὐτοῦ ὑπέθεσεν ἀνθρωποειδεῖς καὶ πάσας τὰς ἀνθρωπίνας ἀδυναμίας, πάντα τὰ ἀνθρώπινα πάθη, ἀγαθὰ ἢ μὴ τοιαῦτα, ἀπένειμεν αὐτοῖς μόνον ἐν τινὶ ὑψηλοτέρῳ βαθμῷ. Ἄλλ' ἀντὶ τούτων πάλιν ἐθεμελίωσε καὶ ἐνίσχυσεν ἐδραιότατα τὸ ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ τῆς φύσεως κράτος αὐτοῦ, καὶ ἀνέδειξε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ γνησίως ἐλεύθερον, ἦται κύριον καὶ ἑαυτοῦ διὰ τῆς διανοίας καὶ ἐπιστήμης καὶ τῆς ἠθικῆς σωφροσύνης, καὶ τῆς φύσεως ὅλης ἐν γένει, καὶ κατέστησε τὴν ἑαυτοῦ θρησκείαν διὰ ταύτης τῆς ἀνθρωπομορφικῆς τάσεως αὐτῆς δοχεῖον καὶ ὄργανον ἐξανθρωπισμοῦ, διότι δι' αὐτῆς ἀπένειμε τοῖς θεοῖς αὐτοῦ τὴν τελειότητα μόνον καὶ κάθαρσιν, κατ' Ἀριστοτέλην εἰπεῖν, πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων κακιῶν καὶ ἀρετῶν, ὡς τύπον μιμήσεως καὶ ἀπώτατον ὄριον, μέχρις οὗ ἠδύνατο φθάνειν. Καὶ πρὸς μὲν τὸ ἀνθρωπομορφικὸν τῆς θρησκείας τῶν Ἑλλήνων ἀντιθετέον τὸ ὑπερφυῆς καὶ ὅλως θαυμαστὸν τῶν ἀσιατικῶν θρησκευμάτων, ὅπερ καταβάλλει καὶ ταπεινοῖ ἐπ' ἔσχατον τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἐνώπιον τοῦ ὑπερτάτου δεσποτισμοῦ τοῦ θεοῦ καὶ ἐγκαταλείπει τὸν ἄνθρωπον ἐν ἀσχέτῳ πρὸς τὸ θεῖον καὶ ἐξευτελιστικῇ καταστάσει. Πρὸς δὲ τὸ συμβολικὸν καὶ εἰκονικὸν τῶν τῆς φύσεως φαινομένων ἀντιθετέον καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸ πρᾶγμα τῆς παρὰ Ῥωμαίοις θρησκείας· διότι τῆς θρησκείας παρὰ Ἑλλησι καὶ Ῥωμαίοις ὑπάρχει διαφορὰ καὶ κατ' ὄνομα καὶ κατ' ἔννοιαν· παρὰ μὲν τοῖς πρώτοις ἡ θρησκεία ἐκδηλοῦται ὡς ἐνθουσιώδης καὶ ἐλευθέρᾳ παντὸς περιορισμοῦ κατὰ τοὺς ἐπὶ Ὀρφείῳ Θράκας

θεωρία και προσκύνησις τῶν θείων δυνάμεων, παρ' ἐκείνοις δὲ ἡ religio ὡς ἐκ θεοῦ κατανάγκασις καὶ δεσμός τοῦ ἠθικοῦ καὶ τῆς διανοίας (Religio a religare). Ἄρα καὶ ἐνταῦθα παρ' ἐκείνοις μὲν τὸ φυσικώτερον καὶ ἐμπασθέστερον, παρὰ τούτοις δὲ τὸ ἠθικώτερον καὶ πρακτικώτερον (πρβλ. νόμος καὶ lex, δίκαιον, δίκη καὶ jus κ. τ. τ.)

§ 7. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀπλούστερα καὶ εὐτελέστερα τῶν ἔργων τοῦ Ἑλληνος τὰ προωρισμένα, ἵνα χρησιμεύσωσι πρὸ πάντων εἰς τὰς πρακτικὰς χρείας τῆς ἐφημέρου ὑπάρξεως ἢ τοῦ κοινοῦ βίου, ἐλάμβανον ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Ἑλληνος τοιαύτην μορφήν, ὥστε καὶ νῦν ἔτι διατελεῖ οὔσα ἐπιτηδεῖα πρὸς διέγερσιν εἰς καθαρὰν καὶ ἀκραίφνην εὐφροσύνην καὶ θυμηδίαν, καίτοι πολλὰ μεταβληθεισῶν μάλιστα ἐπὶ τὸ συνθετώτερον καὶ πολυπλοκώτερον καὶ τεχνικώτερον τῶν περιστάσεων τοῦ ἡμετέρου βίου καὶ πολιτισμοῦ καὶ διαφερουσῶν ἀπὸ τῶν τοῦ ἀπλοῦ καὶ φυσικοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνων. Πάντες οἱ θεωρητικῶς καὶ καλολογικῶς ἐξετάζοντες καὶ οἶονεὶ ἀνατέμνοντες τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας πλαστικῆς τέχνης, γλυπτικῆς, ζωγραφικῆς, ἀρχιτεκτονικῆς, μεταλλουργικῆς καὶ ἀγγειοπλαστικῆς ὁμοθύμως πλέκουσι τὸν στέφανον καὶ ἀμιλλῶνται πρὸς ἀλλήλους ἐξυφαίνοντες τὸ ἐγκώμιον τῆς ἑλληνικῆς περὶ τὴν τέχνην εὐφυΐας, τῆς δημιουργικῆς φαντασίας καὶ τῆς ἐξαιρέτου καὶ ἀμιμήτου φιλοκαλίας αὐτῶν.

§ 8. Ἐνταῦθα, προκειμένου λόγου περὶ τῶν πνευματικῶν πλεονεκτημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀναφύεται ἐν παρόδῳ καὶ τὸ πολυθρύλητον ζήτημα, ἂν οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ πρῶτοι διέπλασαν καὶ ἐμόρφωσαν ἀρχετύπως τὰς διαφόρους παρ' αὐτοῖς ἀκμασάσας τέχνας, ἢ παρέλαβον αὐτὰς παρὰ τῶν ξένων ἐθνῶν τῆς Ἀσίας, Φοινίκης καὶ Αἰγύπτου. Περὶ τούτου πολλὰ ἐγράφησαν ὑπ' ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων δοκίμων ἱστοριογράφων τῆς τέχνης· ἀλλ' ἡ ἀληθὴς τούτου τοῦ ζητήματος λύσις φαίνεται ὅτι εὐρίσκειται ἐν τοιαύτῃ τινὶ ἀποφάνσει· ὅτι ἐπενήργησαν μὲν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ ἐξωτερικαὶ σχέσεις καὶ ἐπιδράσεις, καὶ ὅτι οὐδεμία ἀνάγκη τοῦ ἐκτείνειν καὶ ἀνυψοῦν ἐπὶ τοσαῦτον τὸ ἐν τούτοις ἀρχέτυπον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὥστε καὶ ἀποφάνεσθαι αἰεὶ παντελῶς ἀνεξάρτητον ἀπὸ ξένων ἐπιδράσεων, πρὸ

πάντων ἐκ Φοινίκης καὶ Ἀσίας ἐλθουσῶν (οὐχὶ δὲ καὶ ἐξ Αἰγύπτου, ἢ τοῦλάχιστον ἐκ ταύτης τῆς τελευταίας χώρας πολὺ ἐνδεστερώς καὶ ἀσημάντως), ἀλλὰ τοῦναντίον μένει βεβαιότατον ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐξηυγένισαν καὶ ἐτελειοποίησαν εἰς ὑπέρτατον βαθμὸν πᾶν, ὅτι ἐκ τῆς ξένης παρέλαβον ἀδιάπλαστον καὶ ἄμορφον καὶ φέρον τὰ ἔχνη βαρβαρικῆς ἀπειροκαλίας καὶ δουλοφροσύνης, ἢ εὐρισκόμενον ἐν τοῖς σπαργάνοις τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, ἐνεχάραξαν δὲ παντὶ τῶ ἔξωθεν προσληφθέντι τοιοῦτον πνευματικὸν τύπον καὶ χαρακτῆρα, οἷος ἀείποτε διέμεινε ξένος καὶ ὄλως ἄγνωστος καὶ αὐτῇ τῇ τελειοτάτῃ ἀναπτύξει τῆς τέχνης ἐν τῇ βαρβάρῳ ἀρχαιότητι τῆς Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου· διότι κατὰ Πλάτωνα πᾶν, «ὅτι περ ἂν οἱ Ἕλληνες λάβωσι παρὰ τῶν βαρβάρων, κάλλιον τοῦτο εἰς τέλος ἀπεργάζονται». Τοῦλάχιστον αἱ ἀνάλογαι τελειοποιήσεις ἐν ταῖς ἄλλαις ωραῖαις τέχναις, τῇ μουσικῇ καὶ τῇ ποιήσει καὶ ἐν γένει κατὰ τὸ μέγα καλλιτέχνημα τῆς Ἑλλάδος, τὴν θεῖαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἧς τὰ στοιχεῖα βέβαια παρέλαβον ἀλλαχόθεν, εἰσὶν ἀναμφισβήτητοι καὶ μαρτυροῦσι πειστικώτατα καὶ περὶ τῆς ἐν τῇ κυρίως τέχνῃ τελειοποιήσεως. Καὶ ἐνταῦθα δυνάμεθα εἰπεῖν ἀσφαλῶς καὶ περὶ σύμπαντος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη, ὅπερ ὁ Ἰσοκράτης λέγει περὶ Ἀθηναίων ἰδίως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας· «Ἐπίσταμαι γὰρ ἐν τοῖς ἄλλοις τόποις φύσεις ἐγγιγνομένας καρπῶν καὶ δένδρων καὶ ζώων ἰδίας ἐν ἐκάστοις καὶ πολὺ τῶν ἄλλων διαφερούσας, τὴν δ' ἡμετέραν χώραν καὶ τρέφειν καὶ φέρειν δυναμένην οὐ μόνον πρὸς τὰς τέχνας καὶ τὰς πράξεις εὐφροσυνάτους, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνδρίαν καὶ πρὸς ἀρετὴν διαφέροντας... ὧν οὐδὲν ἂν ἔπραξαν, εἰ μὴ πολὺ τὴν φύσιν διήνεγκαν» (Ἄρεοπ. 32).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ.

ΔΥΝΑΜΙΑΙ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

§ 1. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὐδὲν ἀγαθὸν ἐν γένει κακότητος ἀμικτον καὶ πᾶν ἀνθρώπινον μεγαλεῖον ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀδυναμίας καὶ ἀτελείας, ὧν ἄνευ μηδαμῶς δεσμευόμενον ἐν τῇ γηίνῃ σφαίρᾳ ἔμελλεν ἀποβαίνειν ὑπερφυῆς τι καὶ θεῖον, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἰδίως μετὰ τῶν προδιαγεγραμμένων πολυαρίθμων καὶ ἐξαιρετικῶν προτερημάτων αὐτῶν συνεδέοντο καὶ παντοῖα ἐλαττώματα, οἷς εὐκολώτατα ὑπόκειται ὀργῶσα καὶ ὀρμητικὴ ἀνθρωπίνη φύσις, ἔχουσα πλήρη συνείδησιν τῶν ἐμφύτων αὐτῆς πλεονεκτημάτων. Ὅσῳ μᾶλλον ἦν προωρισμένον τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, ἵνα ἀναπτύξῃ πάντα τὰ εὐγενῆ σπέρματα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ προαγάγῃ αὐτὰ μέχρι πρωτοφανοῦς καὶ μοναδικῆς μεγαλοπρεπείας, τόσῳ ὀλιγώτερον ἠδύνατο ἀποφεύγειν τὰς μετὰ τούτων τῶν σπερμάτων συμφυεῖς ἀδυναμίας. Αἱ θαυμάσιαι τῷ ὄντι ἀντιθέσεις ἀρετῶν καὶ κακιῶν, ἃς παρέχει τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, ἐπιβάλλουσιν ἡμῖν ἀναποδράστως τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπὸ τινῶν ἐκφρασθείσης γνώμης, ὅτι ἐκέκλητο καθ' ἱστορικὴν ἀνάγκην, ὑπ' αὐτῆς τῆς Θεῆας Προνοίας προορισθεῖσαν ὑπὲρ τῆς γενικῆς προόδου τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ἵνα διαπλάσῃ καὶ ἀναπτύξῃ πᾶν ἀνθρώπινον ἔργον καὶ αἴσθημα κατ' ἀμφοτέρας τὰς διευθύνσεις, καὶ πρὸς τὸ ἀριστον καὶ πρὸς τὸ χεῖριστον. Οἱ Ἕλληνες ἦσαν προωρισμένοι, ἵνα παραστήσωσιν ἐν μικρῷ καὶ ἀπεικονίσωσιν ἐν τῷ

ἡμετέρῳ κόσμῳ καὶ τῇ διανοητικῇ σφαίρᾳ τοῦ ἡμετέρου πολιτισμοῦ σύμπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος μετὰ πάντων τῶν προτερημάτων καὶ ἐλαττωμάτων αὐτοῦ καὶ τρόπον τινὰ ὄφειλον ἐκπληρῶσαι τοῦτον τὸν ὑπὸ τῆς διεποῦσης τὰ πάντα Προνοίας ἐπιβληθέντα αὐτοῖς προορισμόν, ἵνα χρησιμεύσωσι τοῖς μεταγενεστέροις ὡς εὐγλωττος ἀποτροπὴ ἀπὸ μεγάλων κακιῶν.

§ 2. Ἄλλ' αὐταὶ αἱ ἀτέλειαι καὶ ἀδυναμίαι τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτήρος ἀναφέρονται ἡμῖν μετὰ τινος εἰλικρινείας καὶ ἀφελείας, ἣτις ἀπροκαλύπτως καὶ εὐθύς ἐκ πρώτης ἀρχῆς καθιστᾷ ἡμῖν γνωστὰ ταῦτα τὰ ἐλαττώματα, καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο ἀποτρέπει ἀπὸ τῆς μιμήσεως αὐτῶν ἀσφαλέστερον, ἢ πᾶσαι αἱ μετ' ἐπιτετηδευμένου καλλωπισμοῦ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς κακίας ἐν ἐπιβούλοις νεωτέροις συγγράμμασιν ἀποτρεπτικαὶ ἠθολογίαι, καὶ ἴσως μάλιστα παρέχει τοῖς Ἕλλησι καὶ σκιάν τινα δικαιολογίας, ἐάν τις νοερῶς μετενεχθῆ εἰς τὸ μέσον τῶν ἰδίων αὐτῶν χρόνων καὶ ἰδεῶν. Διότι καὶ τῇ ἀρχαιότητι βεβαίως ἦν ἀδύνατον τὸ ἔχειν ἀλλοίους ἀνθρώπους, ὅλως διαφόρους καὶ πολλῶ ὀλιγώτερον τελειότερους καὶ βελτίονας, ἢ ἦθη χρηστότερα τῶν τοῦ σημερινοῦ κόσμου· μόνον ἦν ἀθωοτέρα ἐκείνη καὶ μᾶλλον ἀκακος, ὡς ἔχουσα μείζονα νεαρότητα, καὶ ὡς ἡ πρὸ μικροῦ χέρσος καὶ νεήροτος ἔτι γῆ, ἦν καὶ αὐτὴ εὐφορωτέρα καὶ οἶονεὶ σφριγῶσα καὶ ἔχουσα ἰσχυροτάτην καὶ γιγάντειον παραγωγικὴν δύναμιν ἐξόχως μεγάλων χαρακτήρων καὶ διανοητικῶν ἀρετῶν καὶ τ' ἀνάπαλιν.

§ 3. Ἐν γένει πάντες οἱ ἄνθρωποι, ἐφ' ὅσον ἔμειναν παραδομένοι εἰς τὰς ἀλόγους καὶ ἀκανονίστους καὶ ἐγωϊστικὰς ὁρμὰς αὐτῶν, ἀνέκαθεν ὑπῆρξαν μᾶλλον ἀδικοὶ καὶ φιλοχρήματοι καὶ πλεονέκται καὶ ἀσυνείδητοι, ἢ κάτοχοι τῶν ἀντιθέτων ἀρετῶν· διότι ὁ ἐγωϊσμός καὶ ἡ ἰδιοτέλεια εἰσὶ τὰ κυριώτερα ἐλατήρια τοῦ κοινοῦ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοιαῦτα βεβαίως ἦσαν καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, οἵτινες, ὄντες πλήρεις φιλαυτίας καὶ ἰδιοτελείας, ἐπέτρεπον ἑαυτοῖς οὐκ ὀλίγα ἀθέμιτα πρὸς εὐχαρίστησιν καὶ ἰκανοποίησιν τῶν ἐγωϊστικῶν τάσεων αὐτῶν. Καὶ ὁ ἐπεικῶς καὶ ἀπροκαταλήπτως ἐξετάζων αὐτοὺς κατὰ τὰ ἔξοχα πνευματικὰ προτερήματα αὐτῶν καὶ δυνάμενος ἐπιφέρειν ἀρμοδίαν κρίσιν περὶ

τῆς ἠθικότητος αὐτῶν ἀνευρίσκει πολλαχῶς λίαν χαλαράν καὶ ἄγονον ἠθικὴν ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ, ὡς πολλάκις ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ δημοσίῳ βίῳ αὐτῶν κυκεῶνα συγκεχυμένων παθῶν καὶ πονηρῶν τάσεων καὶ τὸ χεῖριστον τραχύτητα καὶ ἀπήνειαν ἢ καὶ παντελεῖ ἀπουσίαν ἠθικοῦ αἰσθήματος, καὶ ταῦτα ἀνευρίσκει πολλῷ μᾶλλον καὶ συχνότερον, ἢ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς ἔθνεσιν. Καὶ ἀπώλοντο μὲν παρὰ τοῖς νεωτέροις λαοῖς οἱ εὐγενεῖς ἐκείνοι καὶ ὑψηλοὶ χαρακτῆρες καὶ πράξεις τῶν ἐξόχων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαιότητος, καὶ οὐδέ ποτ' ἐπανακάμψουσι πάλιν μετὰ τοσαύτης λαμπρότητος καὶ καλλονῆς, ἀλλ' ὅ τι ἀπώλετο ὡς πρὸς τὴν ἐπίτασιν τοῦ μεγαλείου ἀτομικῶν τινῶν χαρακτήρων, τοῦτο ζυγостаτεῖται διὰ τῆς ἐκτάσεως τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ δικαίου· διότι αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ τῶν ὄχλων σήμερον ἐξηυγενίσθησαν, μόνοι δ' ἐν τῇ ἀρχαιότητι οἱ ἐξοχοὶ καὶ διακεκριμένοι τὸν νοῦν ἄνδρες ἦσαν ἐπίσης καθαροί, ὅσον καὶ τὰ μεγαλοφυέστατα πνεύματα τῶν ἡμετέρων χρόνων. Ἄλλ' οὐδὲ ἦν δυνατὸν γενέσθαι ἄλλως· διότι ἐκείνη μὲν ἦν ἡ ἀφελῆς καὶ γεραρὰ ἀρχαιότης, τὴν δ' ἀληθῆ πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος ἀποτελεῖ αὐτὸ δὴ τοῦτο, ὅτι αἱ ἀπὸ τινῶν ἐκλεκτῶν τῆς ἀρετῆς καὶ ἐπιστήμης ἀνδρῶν ἀρχόμεναι καὶ ὑπ' αὐτῶν διαμορφούμεναι ἰδέαι μεταδίδονται εἰς τὰς εὐρυτάτας τῶν ὄχλων ἐκτάσεις, μέχρις οὗ πάλιν νέοι ἀστέρες σποράδην ἀναφανέντες τὴν αὐτὴν διαχαράξωσι πορείαν. Ἴνα δ' ἐπανέλθωμεν ἰδίως εἰς τοὺς Ἕλληνας, κατὰ τὰς ἠθικὰς αὐτῶν ἀρχάς, οἷαι ἀρκούντως ὑποδείκνυνται παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς καὶ φιλοσόφοις αὐτῶν, οὐδὲν παράδοξον ὅτι ἐν Ἀθήναις λόγου χάριν ἦν σύνηθες καὶ τακτικὸν καὶ οἶονεὶ ἡμερησία διάταξις ἢ ἐν τῇ πολιτείᾳ δολιότης καὶ ἀπάτη. Ἦδη κατὰ τὴν ἐνδοξοτάτην ἐποχὴν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστείδου καὶ Θεμιστοκλέους ὁ πρῶτος παρεπονεῖτο περὶ τούτου· διότι γενικῶς ἐνομίζετο ὅτι εἶχον δικαίωμα τι πρὸς τὸ δολιεύεσθαι, καὶ ἐδυσφημεῖτο μάλιστα, ὅστις ἦν λίαν αὐστηρὸς καὶ ἀκέραιος. Πόσα δὲ μαρτυρεῖ περὶ τούτου ἢ μετάπτωσις τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως εὐήθης, τοῖς πᾶσι δῆλον. Πανταχοῦ ἀναγινώσκομεν περὶ ὑπεξαιρεθῆτων χρημάτων καὶ κλοπῶν τῶν ἀρχόντων, οὐδὲ τὰ ἱερά ἦσαν ἅγια, ἢ ἔμμενον

ἀθικτα. Ἐν ᾧ οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον τοῦλάχιστον ποτὲ καιροῦ ἀρχαῖ-
κούς τινας χρόνους, ἐν οἷς ἐπεκράτει πίστις καὶ τιμιότης, παρ' Ἑλ-
λησιν εἰς μάτην ἔμελλέ τις ζητεῖν αὐτήν. Ἐκείνους μόνος ὄρκος
ὑπεχρέου, ἵνα διαχειρίζωνται μεγάλας χρηματικὰς ποσότητας ἀνευ
ὑπεξαιρέσεως, ἀλλ' ἐὰν ἐν τῇ Ἑλλάδι, λέγει ἡμῖν ὁ φιλαλήθης
Ἑλλησιν ἱστορικὸς Πολύβιος, ἡ πολιτεία ἐμπιστευθῆτινι καὶ ἐν
μόνον τάλαντον καὶ ἔχη δέκα ἀντιγραφεῖς καὶ ἄλλας τόσας σφρα-
γίδας καὶ τοὺς διπλασίους τούτων μάρτυρας, «οὗτος οὐ δύναται
τηρεῖν τὴν πίστιν». Διό καὶ οὐχὶ σπανίως οἱ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν
ἀρχοντες οἱ διαχειρίζοντες τὰ δημόσια, οἱ ταμίαι, κατεδικάζοντο
εἰς θάνατον ἢ εἰς δήμευσιν τῆς περιουσίας καὶ δεσμὰ πολλάκις
μὲν δικαίως, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀδίκως, ἐὰν ἀπώλλυντο τὰ χρήματα.

§ 4. Ἀλλ', ὡς προεῖρηται, ἐν τῇ Ἑλλάδι μάλιστα οὐχὶ
σπανίως ἡ πλεονεκτικὴ τάσις νεαρᾶς γενεᾶς συνυπάρχει ἀναπο-
σπάστως μετὰ τῆς ὀξυνοίας ἔθνους συνειδότος τὰ πολλὰ ἔμφυτα
καὶ ἔξοχα προτερήματα αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἀποτελεῖται παρὰ τοῖς
Ἑλλησιν τοσοῦτον λελεπτυσμένη καὶ, οὕτως εἰπεῖν, ἐξηυγενισμένη
φιλαυτία καὶ ἰδιοτέλεια, ὥστε διέστρεφε καὶ ἀπεπλάνα καὶ αὐτὸ
τὸ ἠθικὸν αἴσθημα τοῦ λαοῦ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀφελεῖς καὶ
συνάμα ὑψηλὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου καὶ τῆς φιλανθρωπίας, ἃς ὁ
χριστιανισμὸς διέδωκε παρὰ τοῖς σημερινοῖς ὄχλοις, καίτοι στε-
ρουμένοις τῆς λεπτῆς ἐκείνης ἀγχινοίας, ἧς ἠυμοίρει ὁ λαὸς τῆς
ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἄλλως δὲ ἐννοεῖται οἰκοθεν ὅτι ἀδίκως ἐμέλ-
λομεν κρίνειν περὶ ἠθικῆς καὶ χαρακτῆρος ἔθνικοῦ τῶν Ἑλλήνων,
ἐὰν μὴ ἐλαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ἀτελὲς τοῦ παρ' αὐτοῖς
ισχύοντος φυσικοῦ νόμου καὶ ἀφ' ἐτέρου τὴν τελειότητα τῆς θείας
τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλίας τῆς ρυθμιζούσης μετὰ ὑπερφυοῦς
κύρους, πολλάκις δὲ καὶ ἀνευ πλήρους συνειδήσεως καὶ ἐπομένως
ἀνευ μεγάλης ἠθικῆς ἀξίας, τὸν βίον τῶν σημερινῶν λαῶν. Ὡστε
ἀνευ τῆς μεγίστης ταύτης διαφορᾶς τοῦ μέτρου καὶ ρυθμιζόντος
κανόνος ὁ Ἑλλησιν ἠδύνατο ἔχειν κατὰ τὰς ἰδιωτικὰς καὶ κοινω-
νικὰς σχέσεις αὐτοῦ τὰ πρωτεῖα πρὸ τοῦ σημερινοῦ κατὰ τὸν
χριστιανικὸν πολιτισμὸν πεπαιδευμένου Εὐρωπαίου.

§ 5. Ὁ Ἑλλησιν ὄσω μᾶλλον ἐξετίμα καὶ ἤσκει τὴν εἰς

τοὺς νόμους ὑπακοήν καὶ τὴν πειθαρχίαν, τὸ πρὸς τὸ ἀλλότριον δικαίωμα σέβας, τὰ καθήκοντα τῆς εὐσεβείας καὶ εὐγνωμοσύνης, ἔνθα ἐθεώρει ἑαυτὸν ὅπωςδῆποτε δεδεδεσμευμένον, τόσῳ μᾶλλον ἐνόμιζεν ὅτι, ὅπου μὴ ἐδέσμευεν αὐτὸν τοιοῦτός τις περιορισμός, ἢ καὶ ὅπου ἐλάμβανε χώραν τὸ ἐναντίον, ὅπου δηλαδὴ ὁ πόλεμος, ἢ ἀμυνα ἢ ἡ δικαία ἀντεκδίκησις, ἐδικαίου αὐτὸν πρὸς βλάβην ἄλλων, ἐκεῖ ὤφειλε παραδίδοσθαι ἀχαλινώτως εἰς τὰς ὀρέξεις καὶ τὰ πάθη αὐτοῦ. Οὕτω δολιότητος καὶ ἀνηκούστους ὀμότητος καὶ βιαιοπραγίας ἐν καιρῷ πολέμου εὐρίσκομεν καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς καὶ τοῦ ὑπερτάτου πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος· διότι καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς πολιτικαῖς καὶ δημοσίαις πράξεσι διακριτέον τὴν ἰδιωτικὴν ἰδιοτέλειαν καὶ τὸν διεστραμμένον ἀτομικὸν χαρακτῆρα δημοσίων ἀνδρῶν τοιούτων, οἷοι ὁ Λύσανδρος, ὁ Κριτίας, ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Κλέων καὶ ἄλλοι. Ἀναφέρομεν ἐπὶ παραδείγματος ἐνταῦθα τὴν λίαν ἐπονείδιστον πράξιν τοῦ πανούργου ναυάρχου τῆς Σπάρτης Λυσάνδρου, ὃς μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς ναυμαχίαν ἀπέκτεινε καὶ τὸν στρατηγὸν τῶν Ἀθηναίων Φιλοκλέα καὶ ἄλλους τετρακισχιλίους Ἀθηναίους, ὄντας αἰχμαλώτους, καὶ οὐδὲ γῆν ἐπήνεγκεν αὐτοῖς ἀποθανοῦσιν, ὑπερακοντίζων οὕτω κατὰ τὴν ὀμότητα καὶ βαρβαρότητα καὶ αὐτὸν τὸν βάρβαρον Ξέρξην, ὃς ἐπέτρεψε τὸ τοιοῦτον ὑπὲρ τῶν ἐν Θερμοπύλαις πεσόντων Λακεδαιμονίων. Ἐν δὲ μεταγενεστέροις χρόνοις Δικαίάρχος τις, ἀποδειχθεὶς ναύαρχος κατὰ τῶν Κυκλάδων νήσων καὶ τῶν Ἑλλησποντικῶν πόλεων, ἀνεδείχθη τόσον ἀνόσιος, ὥστε, νομίζων ὅτι διὰ τῆς ὑπερβολῆς τῆς ἀπονοίας αὐτοῦ ἔμελλε καταπλήξειν καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους, κατεσκεύαζε πανταχοῦ, ὅπου προσωρμίζετο μετὰ τοῦ στόλου, δύο βωμούς, τὸν μὲν τῆς Ἀσεβείας, τὸν δὲ τῆς Παρανομίας, καὶ ταύταις ταῖς κακίαις ἔθυε καὶ ταύτας προσεκύνει ὡς ἂν δαίμονας (ὅστις ὅμως ἐκτὸς νόμου τεθεὶς ἔδωκε δικαίαν καὶ ἀρμόζουσαν δίκην τῶν ἀνοσιουργημάτων αὐτοῦ ὑπὲρ πάντων τῶν Ἑλλήνων, ὑποστὰς τὸν διὰ μαστιγώσεως καὶ στρεβλώσεως θάνατον). Ἐκατόμβας δὲ καί, μᾶλλον εἰπεῖν, θημωνίας ὅλας θυμάτων καὶ αἱματοχυσίας φριλώδεις ἀναφέρει ἡμῖν ὁ Θουκυδίδης διαπραχθείσας ἐν Κερκύρα, ἔνθα οἱ Κερκυραῖοι οὐ μόν-

νον ἀπέκτεινον τοὺς συλλαμβανομένους ἐχθροὺς καὶ τοὺς εἰς τὰς ναῦς εἰσβάντας, ἐκβιβάζοντες αὐτούς, ἀλλὰ καὶ πενήκοντα ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἑρας ἰκέτας καταπέισαντες ὑποβληθῆναι εἰς δίκην κατεδίκασαν πάντας εἰς θάνατον· ἡ δὲ καταδίκη τούτων ἐνεποίησε μέγιστον τρόμον εἰς τοὺς ἐναπομείναντας ἰκέτας, οἱ βλέποντες τὰ γινόμενα διέφθειραν ἀλλήλους αὐτόθι ἐν τῷ ναῷ καὶ τινες ἀπήγχοντο ἐκ τῶν δένδρων, ἄλλοι δ' ἐφονεύοντο, ὡς ἡδύνατο ἕκαστος. Ἐπὶ ἑπτὰ ὅλας ἡμέρας ἐξηκολούθει ἡ φρικτὴ αὕτη κρεουργία μεταξύ τῶν Κερκυραίων, φονευόντων τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν, ἐπὶ προφάσει μὲν ὅτι οὗτοι ἐπεζήτουν τὴν κατάλυσιν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἰδιωτικὰς ἐχθρας, καὶ ἄλλοι, διότι ὠφείλοντο αὐτοῖς χρήματα ὑπὸ τῶν σφαγιασθέντων θυμάτων, «πᾶσά τε ἰδέα κατέστη θανάτου», προστίθησιν ὁ Θουκυδίδης, «καί, οἷον φιλεῖ ἐν τῷ τοιούτῳ γίνεσθαι, οὐδὲν ὅ τι οὐ ξυνέβη· καὶ γὰρ πατὴρ παῖδα ἀπέκτεινε καὶ ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἀπεσπῶντο καὶ πρὸς αὐτοῖς ἐκτείνοντο, οἱ δὲ τινες καὶ περιουκοδομηθέντες ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Διονύσου ἀπέθανον· οὕτως ὠμὴ στάσις προὔχωρησε!» — Ἐν δὲ Μιλήτῳ πάλιν οἱ Μιλήσιοι, ἄρδην καταστρέψαντες τοὺς ἑαυτῶν ἐχθροὺς, παρέσχον ἀποτροπαιότατα παραδείγματα βαρβαρότητος· διότι ἐν τινὶ ἐμφυλίῳ στάσει μεταξύ πλουσίων καὶ δημοτῶν, πρῶτον μὲν κρατήσας ὁ δῆμος καὶ τοὺς πλουσίους ἐκβαλὼν καὶ συναγαγὼν τὰ τέκνα τῶν φυγόντων εἰς ἄλωνίαν, βοῦς συναγαγόντες συνηλοίησαν καὶ παρανομωτάτῳ θανάτῳ διέφθειραν· καὶ οἱ πλούσιοι δὲ πάλιν ἀντεκδικούμενοι, ὅτε μετὰ ταῦτα ὑπερίσχυσαν, κατεπίττωσαν ἅπαντας, ὧν κατέστησαν κύριοι, αὐτοὺς τε καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν! Ἐπ' ἀληθείας τοιαῦται ἀνοσιουργίαι καὶ ἄλλαι παραπλήσια, ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων ἀναφερόμεναι, ὀρθοῦσι τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐπιτυχῶς ἀμιλλῶνται πρὸς τὰς ὠμοτάτας κρεουργίας καὶ τὰ αἰμόφυρτα ὄργια λίαν μεταγενεστέρων χρόνων.

§ 6. Ἄριστα χαρακτηρίζουσι τὰς ἀγρίας ἐκδηλώσεις τῆς ἐνίοτε θηριώδους παρ' Ἑλλησιν ὠμότητος καὶ φιλοσυφικώτατα ἐξιχνιάζουσι τὰς αἰτίαις αὐτῶν τὰ ὑπὸ Θουκυδίδου ἐπιφερόμενα ὡς

κρίσις περὶ τῶν ἐμφυλίων στάσεων καὶ σπαραγμῶν (Γ', 82—84), ἅπερ ὡς χαρακτηριστικώτατα παρατίθεμεν ἐνταῦθα. « Ὑστερόν γε (λέγει μετὰ τὰ Κερκυραϊκά) καὶ πᾶν ὡς εἶπεῖν τὸ ἐλληνικὸν ἐκινήθη, διαφορῶν οὐσῶν ἑκασταχοῦ τοῖς τε τῶν δήμων προστάταις τοὺς Ἀθηναίους ἐπάγεσθαι καὶ τοῖς ὀλίγοις τοὺς Λακεδαιμονίους, καὶ ἐν μὲν εἰρήνῃ οὐκ ἂν ἐχόντων πρόφασιν, οὐδ' ἐτοιμῶν παρακαλεῖν αὐτούς, πολεμουμένων δὲ καὶ ξυμμαχίας ἅμα ἑκατέροις τῇ τῶν ἐναντίων κακώσει καὶ σφίσιν αὐτοῖς ἐκ τοῦ αὐτοῦ προσποιήσει ῥαδίως αἱ ἐπαγωγαὶ τοῖς νεωτερίζειν τι βουλομένοις ἐπορίζοντο· καὶ ἐπέπεσε πολλὰ καὶ χαλεπὰ κατὰ στάσιν ταῖς πόλεσι, γιγνόμενα μὲν καὶ αἰεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾗ, μᾶλλον δὲ καὶ ἡσυχαιότερα καὶ τοῖς εἶδεσι διηλλαγμένα, ὡς ἂν ἑκάσται αἱ μεταβολαὶ τῶν ξυντυχιῶν ἐφιστῶνται. Ἐν μὲν γὰρ εἰρήνῃ καὶ ἀγαθοῖς πράγμασιν αἱ τε πόλεις καὶ οἱ ἰδιῶται ἀμείνους τὰς γνώμας ἔχουσι διὰ τὸ μὴ εἰς ἀκουσίους ἀνάγκας πίπτειν· ὁ δὲ πόλεμος ὑφελὼν τὴν εὐπορίαν τοῦ καθ' ἡμέραν βίαιος διδάσκαλος καὶ πρὸς τὰ παρόντα τὰς ὀργὰς τῶν πολλῶν ὁμοιοῦ ἑστασίαζέ τε οὖν τὰ τῶν πόλεων καὶ τὰ ἐφυστερίζοντά που πίστει τῶν προγενομένων πολὺ ἐπέφερε τὴν ὑπερβολὴν τοῦ καινοῦσθαι τὰς διανοίας τῶν τ' ἐπιχειρήσεων περιτεχνήσει καὶ τῶν τιμωριῶν ἀτοπία. Καὶ τὴν εἰωθυῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων εἰς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαιοῦσει· τόλμα μὲν γὰρ ἀλόγιστος ἀνδρεία φιλέταιρος ἐνομίσθη, μέλλησις δὲ προμηθῆς δειλία εὐπρεπής, τὸ δὲ σῶφρον τοῦ ἀνάνδρου πρόσχημα, καὶ τὸ πρὸς ἅπαν ξυνετόν ἐπὶ πᾶν ἀργόν· τὸ δὲ ἐμπλήκτως ὄξυ ἀνδρὸς μοίρα προσετέθη, ἀσφάλεια δὲ τὸ ἐπιβουλεύσασθαι, ἀποτροπῆς πρόφασις εὐλογος· καὶ ὁ μὲν χαλεπαίνων πιστὸς αἰεὶ, ὁ δ' ἀντιλέγων αὐτῷ ὑποπτος· ἐπιβουλεύσας δὲ τις τυχὼν ξυνετός καὶ ὑπονοήσας ἔτι δεινότερος· προβουλεύσας δέ, ὅπως μηδὲν αὐτῶν δεήσει, τῆς τε ἑταιρίας διαλυτῆς καὶ τοὺς ἐναντίους ἐκπεπληγμένος· ἀπλῶς δὲ ὁ φθάσας τὸν μέλλοντα κακὸν τι δρᾶν ἐπηνεῖτο, καὶ ὁ ἐπικελεύσας τὸν μὴ διανοούμενον. Καὶ μὴν καὶ τὸ ξυγγενὲς τοῦ ἑταιρικοῦ ἀλλοτριώτερον ἐγένετο διὰ τὸ ἐτοιμότερον εἶναι ἀπροσφασίστως τολμᾶν· οὐ γὰρ μετὰ τῶν κειμένων νόμων ὠφελείας αἱ τοιαῦται ξύνοδοι, ἀλλὰ

παρά τοὺς καθεστῶτας πλεονεξία· καὶ τὰς ἐς σφᾶς αὐτοὺς πίστεις
 οὐ τῷ θεῷ νόμῳ μᾶλλον ἐκρατύνοντο ἢ τῷ κοινῇ τι παρανο-
 μῆσαι τὰ τε ἀπὸ τῶν ἐναντίων καλῶς λεγόμενα ἐνεδέχοντο
 ἔργων φυλακῇ, εἰ προὔχοιεν, καὶ οὐ γενναιότητι ἀντιτιμωρήσασθαι
 τέ τινα περὶ πλείονος ἢν ἢ αὐτὸν μὴ προπαθεῖν· καὶ ὄρκοι εἶπου
 ἄρα γένοιτο ξυναλλαγῆς, ἐν τῷ αὐτίκα πρὸς τὸ ἄπειρον ἑκατέρω
 διδόμενοι ἰσχυρὸν οὐκ ἔχόντων ἄλλοθεν δύναμιν· ἐν δὲ τῷ παρα-
 τυχόντι ὁ φθᾶσας θαρσῆσαι, εἰ ἴδοι ἀφρακτον, ἥδιον διὰ τὴν πίστιν
 ἐτιμωρεῖτο ἢ ἀπὸ τοῦ προφανοῦς, καὶ τό τε ἀσφαλές ἐλογίζετο
 καὶ ὅτι ἀπάτη περιγενόμενος ξυνέσεως ἀγώνισμα προσελάμβανε·
 ῥᾶον δ' οἱ πολλοὶ κακοῦργοι ὄντες δεξιοὶ κέκληνται ἢ ἀμαθεῖς
 ἀγαθοί, καὶ τῷ μὲν αἰσχύνονται, ἐπὶ δὲ τῷ ἀγάλλονται· πάντων
 δ' αὐτῶν αἴτιον ἀρχὴ ἢ διὰ πλεονεξίαν καὶ φιλοτιμίαν· ἐκ δ' αὐτῶν καὶ
 εἰς τὸ φιλονεικεῖν καθισταμένων τὸ πρόθυμον· οἱ γὰρ ἐν ταῖς
 πόλεσι προστάντες μετ' ὀνόματος ἑκάτεροι εὐπρεποῦς, πλήθους
 τε ἰσονομίας πολιτικῆς καὶ ἀριστοκρατίας σώφρονος προτιμήσει,
 τὰ μὲν κοινὰ λόγῳ θεραπεύοντες ἄλλα ἐποιοῦντο, παντὶ δὲ τρόπῳ
 ἀγωνιζόμενοι ἀλλήλων περιγίγνεσθαι ἐτόλμησάν τε τὰ δεινότατα,
 ἐπεξήεσάν τε, τὰς τιμωρίας ἔτι μείζους, οὐ μέχρι τοῦ δικαίου
 καὶ τῇ πόλει ξυμφόρου προτιθέντες, εἰς δὲ τὸ ἑκατέροις που αἰεὶ
 ἡδονὴν ἔχον ὀρίζοντες καὶ ἢ μετὰ ψήφου ἀδίκου καταγνώσεως
 ἢ χειρὶ κτώμενοι τὸ κρατεῖν ἐτοιμοὶ ἦσαν τὴν αὐτίκα φιλονεικίαν
 ἐκπιμπλάναι. Ἄσπε εὐσεβεῖα μὲν οὐδέτεροι ἐνόμιζον, εὐπρεπεία δὲ
 λόγου οἷς ξυμβαίη ἐπιφθόνως τι διαπράξασθαι, ἀμεινον ἴκουν·
 τὰ δὲ μέσα τῶν πολιτῶν ὑπ' ἀμφοτέρων ἢ ὅτι οὐ ξυνηγωνίζοντο
 ἢ φθόνῳ τοῦ περιεῖναι διεφθείροντο. Οὕτω πᾶσα ἰδέα κατέστη
 κακοτροπίας διὰ τὰς στάσεις τῷ ἑλληνικῷ, καὶ τὸ εὐηθες, οὐ τὸ
 γενναῖον πλεῖστον μετέχει, καταγελασθὲν ἠφανίσθη, τὸ δὲ ἀντι-
 τετάχθαι ἀλλήλοις τῇ γνώμῃ ἀπίστως ἐπὶ πολὺ διήνεγκεν· οὐ
 γὰρ ἦν ὁ διαλύσων οὔτε λόγος ἐχυρὸς οὔτε ὄρκος φοβερὸς, κρείσ-
 σους δὲ ὄντες ἅπαντες λογισμῶ εἰς τὸ ἀνέλπιστον τοῦ βεβαίου,
 μὴ παθεῖν μᾶλλον προεσκόπουν ἢ πιστεῦσαι ἐδύναντο· καὶ οἱ
 φαυλότεροι γνώμην ὡς τὰ πλείω περιεγίγνοντο· τῷ γὰρ δεδιέναι
 τὰ τε αὐτῶν ἐνδεές καὶ τὸ τῶν ἐναντίων ξυνετὸν μὴ λόγοις τε

ἤσσοις ὡσι καὶ ἐκ τοῦ πολυτρόπου αὐτῶν τῆς γνώμης φθάσωσι προεπιβουλευόμενοι, τολμηρῶς πρὸς τὰ ἔργα ἐχώρουν· οἱ δὲ καταφρονοῦντες κἀν προαισθέσθαι καὶ ἔργῳ οὐδὲν σφᾶς δεῖν λαμβάνειν ἃ γνώμη ἐξεστὶν ἄφρακτοι μᾶλλον διεφθείροντο».

§ 7. Ἴνα κατανοήσωμεν ἀκριβέστερον τὰ τοιαῦτα κοινωνικά ἐλαττώματα τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτήρος, λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς πρὸς ἀλλήλα ἐν εἰρήνῃ, ὡς καὶ τὰς ἐν πολέμῳ, σχέσεις τῶν ἀλληλομαχοῦντων ἑλληνικῶν φύλων· αἱ σχέσεις αὗται κατέστησαν ἡπιώτεραι καὶ φιλανθρωπότεραι παρὰ τοῖς νεωτέροις ἔθνεσι καὶ οὕτω συνέστησαν τό τε ἀλληλεθνές δίκαιον καὶ τὸ τοῦ πολέμου, οἷον γινώσκομεν· ἀλλὰ παρὰ τοῖς Ἕλλησι τοῦτο συγκεφαλαιοῦται μόνον ἐν τῷ κακοποιεῖν τοὺς ἐχθροὺς, ὅσον δύναται τις μάλιστα. Καὶ περὶ μὲν τῶν πρώτων, τῶν ἐν εἰρήνῃ σχέσεων, ἀσφαλῶς δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι ἡ τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν φύλων ὡς καὶ τῶν διαφορῶν πόλεων πρὸς ἀλλήλας σχέσις ἦν ἀδιαλείπτως ἔκνομος, ἐκτὸς παντὸς νόμου καὶ δικαίου κατάστασις, ἧς τὰ φυσικὰ ἀποτελέσματα, αὐθαιρεσία καὶ βία, ἐξακολουθοῦσι μετὰ μεγίστης ὀμότητος καὶ συνεπειᾶς καὶ κατὰ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις καὶ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἀλλοδαπὸς ἄνθρωπος καὶ ἐχθρὸς ὠνομάζοντο μάλιστα κατ' ἀρχὰς διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ξένος. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους πᾶσαι αἱ πόλεις εὐρίσκονται ἐν αἰδίῳ καταστάσει πολέμου πρὸς ἀλλήλας. Παρὰ Πλάτωνι ὁ μόνον πόλεμον πνέων Δωριεὺς ἀποφαίνεται ὅτι ὁ νομοθέτης αὐτῶν δοκεῖ αὐτῷ «ἀνοιαν καταγνῶναι τῶν πολλῶν, ὡς οὐ μανθανόντων, ὅτι πόλεμος αἰεὶ πᾶσι διὰ βίου ξυνεχῆς ἐστὶ πρὸς ἀπάσας τὰς πόλεις», καὶ περαιτέρω ἐπιφέρει, «ἦν καλοῦσιν οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων εἰρήνην, τοῦτ' εἶναι μόνον ὄνομα, τῷ δ' ἔργῳ πᾶσαις πρὸς πᾶσας τὰς πόλεις αἰεὶ πόλεμον ἀκήρυκτον κατὰ φύσιν εἶναι». Τοῦτο δὲ ἰσχύει καὶ περὶ πάντων ἐν γένει τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καὶ οὐχὶ μόνον τὸ γεγονός παρατηρήθη, ἀλλὰ καὶ ἡ αἰτιολογία αὐτοῦ ἀναφέρεται ὡς ἐξῆς· «διὰ τὴν τῶν χρημάτων κτῆσιν πάντες οἱ πόλεμοι ἡμῖν γίνονται, τὰ δὲ χρήματα ἀναγκαζόμεθα κτᾶσθαι διὰ τὸ σῶμα, δουλεύοντες τῇ τούτου θεραπείᾳ». Αἱ δὲ πραγματικαὶ ἐκρήξεις τῆς τοιαύτης ἐν πᾶσι τοῖς φρονήμασι καὶ ἰδιοτελέσει συμ-